

ADABIYOT – RUHIYAT OZUQASI

**Xudayberganova Diana Vladimirovna,
Urganch davlat pedagogika instituti
o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi
<https://orcid.org/0009-0000-2398-1612>
e-mail: kudaybergenovadiana@gmail.com**

Annotatsiya. Ushbu maqolada insoniyat paydo bo‘lganidan to bugungi kunga qadar adabiyotning inson shaxsiyati va kamolotidagi o‘rni muhokama qilindi. Badiiy asar nafaqat o‘qiladi balki, uni o‘qish orqali o‘z-o‘zini tarbiyalash, ma’naviy boylikka ega bo‘lish haqida fikr yuritildi. Insoniy fazilatlar: mehr-oqibat, sadoqat, yaxshilik, ezgulik ko‘rsatish uchun ham aynan badiyatning ahamiyati benihoya ekanligi aytili. Adabiyotimizning yirik namoyondalaridan namunalar keltirilib o‘tildi.

Kalit so‘zlar: Adabiyot, tarbiya, qomusiy olim, Muso al-Xorazmiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Koshg‘ariy, “Qutadg‘u bilig”, Alisher Navoiy, Abdulla Qahhor.

Abstract. This article discusses the role of literature in shaping human personality and development from the emergence of humanity to the present day. A literary work is not only read, but through reading it, one can engage in self-education and attain spiritual wealth. It was emphasized that literature plays an immense role in promoting human virtues such as compassion, loyalty, kindness, and goodness. Examples were provided from the works of prominent figures in our literature.

Keywords: literature, education, encyclopedic scholar, Al-Khwarizmi, Avicenna (Ibn Sina), Al-Biruni, Mahmud al-Kashgari, Qutadghu Bilig, Alisher Navoi, Abdulla Qahhor.

Аннотация. В статье рассматривается роль литературы в формировании и развитии личности человека с момента зарождения человечества до наших дней. Идея заключалась в том, что произведение искусства не только читают, но и используют для самообразования и обретения духовного богатства посредством его прочтения. Было сказано, что искусство имеет огромное значение в демонстрации человеческих качеств: доброты, преданности,

великодушия и добродетели. Приводились примеры из жизни крупнейших деятелей нашей литературы.

Ключевые слова: Литература, образование, энциклопедист, Муса аль-Хорезми, Абу Али Ибн Сина, Абу Райхан Беруни, Махмуд Кашгари, «Кутадгу билиг», Алишер Навои, Абдулла Каххор.

Adabiyot o'zining rang-barangligi, odob-axloq, tarbiya berishi bilan ham boshqa fanlardan ajralib turadi. Kitobxon uni o'qish davomida fikrlab, yaxshi tarafini olib, yomon tarafini esa o'zidan itaradi. Dastlab oilada olingan tarbiya yillar davomida sayqallanib, jilovlanib boradi. Bunda adabiyot yetakchilik qiladi. Har bir davlatning, millatning olamga tanilishida u xalqning tarixi, adabiyoti, san'atining o'rni beqiyosdir. Chunki bu manbalar o'sha xalqning ma'naviy va madaniy boyligi hisoblanadi. Bu borada G'arb mamlakatlari bilan birgalikda Sharq o'lkalaridan chiqqan qomusiy olimlarni aytib o'tish maqsadga muvofiqdir. Jumladan, ilk uyg'onish davri ya'ni birinchi renessans olimlarini aytadigan bo'lsak, Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Forobiy, Abu Ali Ibn Sino va Abu Rayhon Beruniylar o'zlarining kashfiyotlari, fandagi yangiliklari bilan ismini adabiyatga muhrlab ketgan desak adashmagan bo'lamiz. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti o'zining "Insonparvarlik ezgulik va bunyodkorlik – milliy g'oyamizning poydevoridir" asarida quyidagicha xitob qiladi: "Dunyoga buxoriylar, beruniylar, termiziylar, moturudiylar, xorazmiylardek buyuk alloma va avliyolarni bergan jonajon Vatanimiz yoshlari ulug' ajdodlariga munosib bo'lib ulg'ayishi uchun barcha sharoitlarni yaratib berishimiz zarur" [4.27]. Chunki yuqorida nomi keltirilgan olimlar har tomonlama yetuk, o'z ishining mutahassisi bo'lgan. Ular nafaqat yangilik, kashfiyot qildi, balki nomini bir umr o'chmas qilib biri matematikaga, biri geografiyaga, biri esa tibbiyotga muhrlab qo'ydi. Bugungi kunda har birimiz uchun oddiy, odatiy holga kelgan Algebra fanining asoschisi haqida Nasimxon Rahmonov o'zining "O'zbek adabiyoti tarixi" nomli o'quv qo'llanmasida quyidagilarni yozgan: "Xorazmiyning ilmiy faoliyati antik davr fanidan Uyg'onish davridagi fanga ko'prik bo'lib xizmat qildi" [5.125]. Ya'ni Xorazmiy nafaqat matematika fani bilan shug'ullangan, balki bir vaqtning o'zida astronomiya, tarix, geografiya, adabiyot, jo'g'rofiya kabi aniq, amaliy va tabiiy fanlarni ham puxta egallagan. Bilamizki, Xorazmiy bobomiz o'nlik sonini hisoblab chiqqani bilan ham dunyo matematiklari tomonidan ulug'lanadi. Shuning uchun ham bu kabi olimlarni qomusiy olim deb aytamiz. Tibbiyot borasiga salmoqli hissa qo'shgan yana bir shunday olimlardan biri, Abu Ali Ibn Sino ham bir qator asarlar yaratgan. Adib asarlarining ma'no va mazmun ko'lami juda kengdir. Ya'ni 30 ga yaqin sohaga

tegishli asarlar bitgan. Ulardan bir qanchasi bizgacha yetib kelgan. Ibn Sino asarlarining o'zgachaligi shundan iboratki, dastlab faqat tibbiyot borasida, davolash haqida ilmiy asarlarni nasriy tarzda yozgan bo'lsa, keyinchalik ularni she'riy tarzda ham yoza boshlagan. Bu o'z navbatida ham yodlash uchun oson bo'lgan, ham tibbiyotdan xabardor bo'lmagan xalq o'z-o'zini davolashni o'rganib olgan. Yozuvchi asarlarida tozalik, gigiyenaga rioya qilish bilan birgalikda, niyatning tiniqligiga ham alohida to'xtalib o'tgan. Abu Rayhon Beruniy haqida so'z borar ekan, G'aznaviylar sulolasining tarixini o'zining ko'plab asarlarida yoritib bergan. Adibning adabiyotga bag'ishlangan asarlari bo'lmasa ham, mashhur asarlarida bir qancha she'rlar, afsonalar, hikoyatlar, rivoyatlari bilan ham ilmiy, ham tabiiy, ham adabiyotni boyitgan desak adashmagan bo'lamiz. "“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Mineralogiya” asarlarida keltirilgan afsonalar, rivoyatlar, hikoyatlar XI asrdagi adabiy janrlar va adabiyotshunoslik haqida to'laqonli tasavvur beradi”[5.161]. XI asrga Sharq adabiyotining o'zgarish va nodir yozma yodgorliklari boshlanishi davri bo'ldi desak adashmagan bo'lamiz. Chunki shu asrda yashab ijod qilgan, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib kabi adiblarning asarlari bugungi kunda ham o'zining qiymatini yo'qotmasdan tadqiqotchilar tomonidan o'rganilyapti.. Mahmud Koshg'ariy hayotining 15yilini sayohatlarda o'tkazib, borgan mamlakatlarining tarixi, etnografiyasi, madaniyati, adabiyoti, shevalarini o'rgangan. “Mahmud Koshg'ariy bu asari orqali ilk bor turkiyshunoslikka asos soldi”[5.187]. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” (“Saodatga eltuvchi bilim”) asari pand-nasihat ruhida yozilgan. Kitobni kirish qismi quyidagicha:

“Kitobga “Qutadg'u bilig” deb nom qo'ydim. U qut keltirsin, o'quvchining qo'lidan tutsin. So'zlarimni so'zladim, bitig bitdim. Bular ikki jahonni tutishga ham yo'l ochsin” [3.80] deya boshlangan. Yuqoridagi parchadan shuni bilib olishimiz mumkinki, adib dunyoviy va diniy qarash bilan qaraganini, asarning mazmuni ham adolatli, qanoatli, halol, aqlli, 4 obraz orqali yoritilib berilgan. XV asrda yashab, o'zining bebaho asarlarining soni, mazmun ko'lami bilan mashhur bo'lgan yozuvchilardan biri bu shubhasiz, Alisher Navoiydir. Adibning qanchalik yetuk, aqliy salohiyatga ega ekanligini Lutfiy quyidagi g'azalini eshitib o'zining fikrlarini aytgan:

“Orazin yopqoch ko'zimdin sochilur har lahza yosh,

Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'och quyosh... Agar mumkin bo'lsa edi, men o'zimning forsiy va turkiy tillarda aytgan o'n-o'n ikki ming she'rimni shu bir g'azalga almashar edim” [2.124]. Bu g'azalni Navoiy bolalik vaqtlarida yozgan. Hali bola bo'lishiga qaramasdan Lutfiydek zamonasining

zabardast yozuvchisining ehtiromiga sazovor bo‘lib ulgurgan. Har asrda bu kabi shoir va adiblar ijod qilgan desak adashmagan bo‘lamiz. XX asr boshlarida nasrda ijod qilgan, O‘zbekiston xalq yozuvchisi, zamonasining va bugungi kunning sevimli adibi Abdulla Qahhor adabiyot haqida shunday fikrlarini aytib o‘tgan: “Agar yozuvchilik turmushdan nusxa ko‘chirishdan iborat bo‘lsa, dunyoda bundan oson ish bo‘lmas edi. Hayotdan aynan ko‘chirish kitobdan ko‘chirishday gap. Nusxa nusxa bo‘lib qolaveradi. Bunday narsalardan originallik kutib bo‘lmaydi” [1.2]. Demak, asarning qo‘lma-qo‘l bo‘lib ketishiga unga his-tuyg‘u bag‘ishlash, ich-ichingdan mehr singdirish lozim.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yuqoridagi adiblar, ularning qoldirgan meroslari qaysi davrda yozilgan asar bo‘lishidan qat’iy nazar bugungi kunda ham o‘zining badiiy, estetik qiymatini yo‘qotmay kelyapti. Nomi keltirilib o‘tilgan olimlar nafaqat Sharqda balki dunyoning barcha qit’alarida nomini abadiyatga muhrlagandirlar. Xususan, ulardan qolgan durdona asarlari, qilgan kashfiyotlari bilan tanishar ekanmiz, yuksak bilim, falsafiy idrok va taffakkur egasi ekanligiga guvoh bo‘lamiz. Ayni damda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan olimlarga, adiblarga san’atning qaysi jabhasida faolliyat yuritishidan qat’iy nazar har biriga qilinayotgan ehtirom, har xil tanlovlarning o‘tkazilishi, ko‘chalarga, Oliy ta’lim muassasalariga ularning nomini berilishi, mukofotlarning joriy qilinishi ham ularning nomini yanada ulug‘lash uchun xizmat qiladi desak adashmagan bo‘lamiz.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdulla Qahhor Hikoyalar to‘plami.–Toshkent: Ilm-ziyo-zakovat, 2023. – 128 b
2. Mirzayeva Z., Jalilov K. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 7-sinfi uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. –224 b
3. Mirzayeva Z., Jalilov K. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 10-sinfi uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. –302 b
4. Mirziyoyev. Sh. M. Insonparvarlik ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning poydevoridir. –Toshkent: Tasvir nashriyot uyi, 2021. –36 b.
5. Rahmonov. N. O‘zbek adabiyoti tarixi.–Toshkent: Sano-Standart, 2017. –556 b